

УДК 82

ББК 83.3Т

**ПАЖҶҶҶИШЕ ДАР
МАТНШИНОСИИ
РУБОУЌТИ
НАЗИРИИ
НИШОПУРӢ**

Маҳмудзода Обидҷони Бекназар, н.и.филол.,
муаллими калони кафедраи назария ва таърихи
адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгори
Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ
(Тоҷикистон, Душанбе)

**К ВОПРОСУ О
ТЕКСТОЛОГИЧЕСКОМ
ИССЛЕДОВАНИИ
РУБАЙЯТА НАЗИРИ
НИШОПУРИ**

Маҳмуд-заде Обидҷон Бекназар, к.филол.н, ст.
преподаватель кафедры теории и истории
литературы Таджикского государственного
педагогического университета им. С.Айни
(Таджикистан, Душанбе)

**TO THE ISSUE OF
TEXTOLOGICAL
RESEARCH OF
NAZIRI NISHOPURI'S
RUBOYAT**

Mahmudzoda Obidjoni Beknazar, candidate of
philological sciences, lecturer of the department of
theory and history of literature under the Tajik state
pedagogical University named after S. Ayni
(Tajikistan, Dushanbe),
E-MAIL: mirobid-26@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Назирӣ, девони ашъор, Куллияти Назирӣ, мероси адабӣ, рубоӣ, матншиносӣ, нусхаҳои хаттӣ, нусхаи чопӣ, гунаҳои байтҳо

Масъалаҳои матншиносии рубоӣҳои Назирии Нишопурӣ бар асоси муқоисаи матни нусхаи хаттии маҳфуз дар Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва наири анҷомёфтаи Девони Назирӣ дар асоси ду нусхаи хаттӣ ва ду чопи он аз ҷониби муҳаққиқи эронӣ Муҳаммадризо Тоҳирӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Дар натиҷаи баррасии масъалаҳои меҳварии мақола муаллиф муайян намудаанд, ки нусхаи «Куллияти Назирӣ», ки дар китобхонаи мазкур таҳти рақами 828 маҳфуз аст, арзиши муҳиме дар матншиносии осори шоир дорад, зеро дар он ду рубоии ин суҳанвар чой дорад, ки дар нусха ва наириҳои дигар дида нашуд. Баробари ин, шакли дурусти бархе аз рубоӣҳои шоирро муаллифи мақола бар асоси муқоисаи ин матн бо мутуни дигари нусхаҳои хаттӣ ва чопӣ, инчунин тазкираҳо муқаррар намудааст.

Ключевые слова: Назири Нишопури, «Диван Назири», творческое наследие, рубайят, текстология, списки, печатные варианты рубайята

Рассмотрены проблемы текстологии рубайята Назири Нишопури на основе сопоставительного изучения рукописи, хранящейся в Центре письменного наследия при правлении Национальной академии наук Таджикистана, и «Дивана Назири», изданного иранским исследователем Мухаммадризо Тохири на основе двух списков и двух печатных изданий. При разработке поставленных задач выявлено, что «Куллият Назири», хранящийся в названной библиотеке под номером 828, имеет большую ценность в текстологическом исследовании творчества поэта, так как в нем имеются два рубаи, которые отсутствуют в других изданиях. Кроме того, на основе сопоставительного анализа списков и печатных изданий, а также антологий удалось определить достоверный вариант некоторых рубаи поэта.

Key-words: Naziri Nishopuri, “Naziri’s Divan”, creative heritage, rubayat, textology, lists, printed variants of rubayat

The article dwells on the problems of textology of Naziri Nishopuri's rebayat solved on the basis of correlative study of two sources: the manuscripts kept in the Centre of written heritage being under the auspices of the Academy of Sciences of Tajikistan and "Naziri's Divan" published by Iranian researcher Muhammadrizo Tohiri; the author of the article proceeded from the texts of two lists and two editions. While working out the tasks set it was elicited that "Naziri's Completed Volumes of Compositions (Kulliyat Naziri)" under the number of 828 is of great value in the textological research of the poet's creation as there were found two rubais non-available in other editions. Into the bargain, designing on the premise of correlative analysis of lists and published editions, the author managed to determine the authentic variant of some rubais belonging to the poet's pen.

Мавҷудияти нусхаҳои хаттии фаровоне аз мероси адабиёти классикии тоҷик барои анҷоми таҳқиқоти судманд дар муайян кардани асолати матн ва ҳамзамон кашфу муаррифии намунаҳои осори ҷопнашудаи осори суханварони гузаштаи мо омил мегардад. Қобили таъкид аст, ки дар қатори дигар марказҳои ниғаҳдории нусхаҳои хаттии ҷаҳон дар кишвари мо низ чунин ҳазинаҳои нодир мавҷуданд, ки яке аз онҳо Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба шумор меравад. Ин ҷо нодиртарин нусхаҳои девони шуарои гузаштаи мо дар баробари осори дигари илмиву фалсафӣ, намунаҳои насри классикӣ ва таълифоти бахшҳои мухталифи илм ниғаҳдорӣ мешаванд, ки аксаран аз эътибор ва арзишҳои муҳими илмӣ ва сарчашмашиносӣ бархӯрдоранд, зеро мутолеа, таҳқиқ ва муаррифии нусхаҳои мавҷуд дар ин ҳазина имконият медиҳанд, ки намунаҳои ҷопнашудаи осори суханварони пешин пайдо ва муаррифӣ шаванд. Аз ҷумла, ба наздики ба кӯшиши бевоситаи корманди илмии ҳамин марказ Саидхоча Ализода Девони Фахрии Ҳиравӣ бар асоси як нусхаи хаттии маҳфуз дар Маркази мероси хаттӣ ба ҷоп расид, ки ба таъкиди ӯ дар он 19 ғазале ҷой дорад, ки дар нусхаву нашрҳои дигари анҷомшудаи Девони шоир дар кишвараҳои дигари ҳамзабон, аз ҷумла Афғонистон дида намешавад ва бори аввал муаррифӣ шудаанд [6, 12].

Ҳамин гуна, дар ҳазинаи нусхаҳои хаттии Марказ як нусхаи Девони Назирии Нишопурӣ бо шумораи 828 маҳфуз аст, ки тибқи нишондоди сафҳаи охири нусха китобати он дар соли 1050 х.қ /1632 м. яъне 19 сол баъд аз вафоти шоир сурат гирифтааст. Аз нигоҳи он ки нусха ба замони зиндагонии шоир китобат шудааст, аз арзиш ва аҳамияти муҳими илмӣ бархӯрдор аст. Ин аҳамият дар заминаи муқоисаи матни он, аз ҷумла бахши рубоӣ ба нашри анҷомдодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ, ки аз рӯи ду нусхаи хаттӣ ва ду нусхаи ҷопӣ сурат гирифтааст, бештаре пештар муқаррар мешавад [4, мим, нун].

Дар навбати аввал маълум мешавад, ки ба ишораи таҳиягари китоб дар нашри анҷомдодаи вай ҳамагӣ 138 рубоӣ ҷой дорад. Дар нусхаи мавриди назари мо бошад, 90 рубоӣ сабт шудааст. Нуқтаи қобили таъкид он аст, ки дар ин нусха ду рубоие ба назар расид, ки дар нашри мазкур ба ҷашм намерасад ва маълум мешавад, ки дар нусхаҳои хаттии мавриди истифодаи мусахҳеҳи китоб ҷой надорад.

Рубоии аввал ин аст:

*Хоҳам чанге ба зулфи пуртоб занам,
Бӯсе ба даҳони соғари ноб занам.
Афсурдадиле ба хона меҳмон шуданист,
Оташ хоҳам, ки хонаро об занам [2, 317 в].*

***

*Фасод рағ аз фасоди хунат бикӯшод,
Донӣ ба ҷӣ рамз дар кафат муҳра ниҳод.*

*Яъне, ки чун хуни муфсидон хохӣ рехт,
Хоҳад гираҳи замин ба дастат афтод [2, 321 а].*

Дар баробари ин, ҳангоми муқоисаи рубоиёти дар нусхаи хатти мавриди назари мо дарҷгардида бо нашри анҷомдодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ баъзе фарқиятҳое низ ба мушоҳида расид, ки бегумон дар таъйини гунаҳои дақиқи матни рубоиёти шоир аз аҳамияти муҳиме бархурдоранд. Аз ин рӯ, анҷоми таҳлили матншиносии рубоиёти Назирии Нишопурӣ бар асоси қиёси ин нусха ва нашр, инчунин бархе гунаҳои мазкур дар тазкираҳо нукотеро муқаррар намуданд, ки ба эътибор гирифтани онҳо дар оянда ҷиҳати тасҳеҳи матни комили Куллийи шоир ва таҳияи матни илмӣ-интиқолии Девони шоир арзиши муҳимро соҳибанд.

Ҳангоми қиёси рубоӣ яке аз нукоти муҳиме, ки ба назар расид, он буд, ки дар матни таҳиянамудаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ ду рубоие ба назар мерасад, ки як байт дар ҳар ду такрор шудааст ва худ ин муҳаққиқ низ дар ҳошия ба ҳамин сурат омадани онҳо дар яке аз нусхаҳои мавриди истифода таъкид мекунад:

*3-ин бим, ки оварад тафриқа бор,
Булбул накунад ба боғ як ҷой қарор.
Гул ҷома дарида бар сари шох ояд,
Азбаски ба доманаи даровезад хор.*

***

*Ҳаргиз нашавад дори фано ҷои қарор,
Бегирия кас аз раҳм наёяд ба канор.
Гул ҷома дарида бар сари шох ояд,
Азбаски ба доманаи даровезад хор [4,533].*

Зимни муқоиса бо нусхаи хаттӣ маълум шуд, ки дар он танҳо шакли аввал зикр ёфтааст. Ба эҳтимоли зиёд ин рубоӣ шояд шакли таҳрирхурдаи дигар бошад ё шояд иштибоҳан аз сӯи котибе иттифоке рух додааст, ки шакли дигари он низ зикр ёфтааст, чун такрори байт дар ду рубоӣ аз сӯи худ шоир ғайриимкон аст. Нуктаи дигари қобили таъкид он аст, ки дар нусхаи дигари хаттӣ, ки гунаи электронии он мавриди истифодаи мо қарор дошт ва он дар китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Исломии Ҷумҳурии Исломии Эрон бо шумораи 90209 маҳфуз будааст, Муҳаммадризо Тоҳирӣ низ онро истифода кардааст, ҳар ду шакли рубоӣ дида нашуд [3]. Худи ӯ низ дар поварақи китоб чунин ишорат фармудааст: «Байти аввали ин рубоӣ (манзур рубоии дувум- М.О.) дар «Нх» (яъне нусхаи хаттӣ- М.О.) наёмадааст ва байти дувум ҳам такроре аст ва чанд рубоӣ пештар хондаем. Дар ин ҷо агарчӣ аз назари мафҳум ҳеч иртиботе байни ду байти рубоӣ барқарор нест ва низ ду мисраи байти аввал ҳам аданӣ рабте надоранд, аммо чун дар нусахи дигар омада буд, мо низ онро сабт намудем» [4, 543]. Аз ишораи мусахҳеҳ маълум мешавад, ки ин гуна дар нусхаи хаттӣ дигари мавриди истифодаи ӯ низ дида намешавад, аммо чун дар ҷараёни кори худ аз ду нашри дигар – нашрҳои Техрон ва Лоҳур низ истифода кардааст, маълум мешавад, ки ин гуна шояд аз нусхаҳои дигар ба ин нашр роҳ ёфтааст. Ҳаройина чунин гунанокӣ ва такрор шудани абёт тақозои онро дорад, ки бо дастрасӣ ба нусхаҳои дигари Девони шоир ин мушкилот ва муаммо бартараф карда шавад.

Ҳангоми муқоисаи рубоиёти Назирии Нишопурӣ маълум гардид, ки дар нусхаи хаттӣ мавриди назари мо гунаҳои дурусти рубоӣ ба мушоҳида мерасанд. Масалан, рубоии мазкур дар нашри омаданамудаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ чунин омадааст:

*Дар бодияи шарият аз дин хатар аст,
Роҳе, ки расад ба дӯст, роҳи дигар аст.*

*Эхрому тавофи каъба дурам андохт,
Бигзор, ки роҳи дур наздиктар аст [4, 534].*

Мисраи охири ин рубоӣ дар нусхаи хаттии мавриди истифода ба шакли зер омада: «Бигзор, ки роҳи дайр наздиктар аст» [4, 318 б]. Бо тақозои он ки дар мисраи аввал шоир вожагони «эхрому тавофу каъба»-ро истифода бурдааст, шакли дар нусхаи хаттӣ омада таносуби мантиқӣ пайдо мекунад. Вале нуктаи қобили таваччуҳ он аст, ки дар шакли истифодаи вожаи «дур» ҳам дар асл ғалат наметавонад бошад, чун бо сабаби он ки дар мисраи аввал шоир таъкид медорад, ки эхрому тавофи каъба маро дур андохт ва бигузур ки ин роҳ дур наздиктар бошад. Вале шакли дар нусха омада бошад таносуби маъноии бештар дорад, чун шоир меҳоҳад бигӯяд, эхрому тафови Каъба маро агарчӣ дур андохт, бигузур роҳи дайр наздиктар бошад. Албатта, ин ҷо манзур шоир ифодаи мулоҳизоти ирфонӣ аст, ки чунин шеваи баён дар шеъри ирфонии гузаштаи мо зиёда ба чашм мерасад.

Зимни таваччуҳ бар матни нусха маълум мешавад, ки котиби он ҳангоми овардани рубоӣ дар ҳошия калимотеро ҳам зикр мекунад, ки ба гунаи дигари мисраъ ишорат мекунанд. Масалан, ҳангоми овардани рубоии зерин қабл аз оғози он вожаи «шодам»-ро зикр намудааст ва маълум мешавад, ки гунаи дигари мисраи аввал, яъне «шодам ба кинояти чигарсӯз кунад» низ мавҷуд будааст:

*Ёдам ба кинояти чигарсӯз кунад,
Гармам ба ҳадиси гайратафрӯз кунад
Аз гӯшаи чашм андак андак бинам,
Тарсад, ки иноятам ба домӯз кунад [3, 540].*

Вале маълум намешавад, ки ин шаклро котиб аз худ пешниҳод кардааст, ё дар нусхае дигар дидааст. Ба эҳтимоли зиёд гунаи мазкур шояд дар нусхаҳои дигар бошад ва имкон дорад, ки котиб шояд ба ин шакл ё дар тазкирае ё нусхае дигар дучор омада бошад. Аммо дар нусхаи хаттӣ дигари мавриди истифодаи мо, ки ба китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Исломи мансуб аст, низ дар шакли «ёдам ба кинояти чигарсӯз кунад» [3, 118] омадааст ва ин ишоратро танҳо котиби нусхаи маҳфӯз дар Маркази мероси хаттӣ назди раёсати Академияи миллии илҳои Тоҷикистон кардааст. Аммо ба мушоҳида мерасад, ки дар ҳар ду маврид ҳам мантиқи сухани шоир ҳалал намеёбад. Вале аз як ҷиҳат гунаи пешниҳоднамудаи котиби нусхаи Маркази мероси хаттӣ мақбул аст, ки дар ин сурат, яъне «шодам ба кинояти чигарсӯз кунад» навъе таъбири парадоксӣ мешавад, ки аз вежагиҳои муҳими сабки ҳиндист, ки ба тарзи сухани Назирӣ ҳам хос аст. Шоир ишорат ба он мекунад, ки маъшук маро ба кинояти чигарсӯз мекунад ва ин ҷо аз кинояти чигарсӯз шод шудан навъе баёни мутаноқиз ё парадоксист.

Дар мавриди дигар бошад, дар матни нашри анҷомдодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ дар рубоии зерин ба ҷои вожаи «шакар» калимаи «чигар» омадааст:

*Завқ омада рахти хушидлӣ бар дар неҳ,
Бинмо дури нобу доғ бар гавҳар неҳ.
З-он хандаи ширину лаби гулноре,
Лахти шакаре бихою бар аҳгар неҳ [2, 214 б].*

Бо таваччуҳ бар ин ки калимаи «шакархо» маъруф аст ва дар шеъри классикии мо фаровон истифода шудааст, ин шакли дар нусха омада мақбултар аст. Баробари ин вобаста ба ишорати шоир дар мисраи аввал ба хандаи ширину лаби гулнои маъшук лахти шакар хондан мақбул меафтад. Маълум аст, ки дар хати форсӣ вожагони «шакар» ва «чигар» навишти ҳамсон доранд ва шояд ин амр сабаби дугонагии хониш дар ин байт шуда бошад. Баробари ин, маълум аст, ки ин ҷо вожаи

лахт ҳам чой дорад ва лахти чигар ҳам маъруф аст, ин шаклро ҳам котибон аз эхтимол дур надонистаанд.

Ҳангоми муқоисаи матни рубоиёти дар нусхаи маҳфуз дар Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон омада бо нашри дар Эрон анҷомёфта тағйиротҳои дигаре низ ба мушоҳида мерасад, ки дар зер зикри чанде онҳоро мувофиқи мақсад мешуморем.

Дар рубоии зерин як фарқият дида мешавад, ки он ҳам дар мисраи аввал ба мушоҳида мерасад. Дар нусхаи ҷопии мавриди назари мо ба ҷои вожаи «баҳор» «намоз омада ва мисраъ шакли «доме зи намоз гирди худ бофтаам»-ро гирифтааст [4, 545]:

*Доме зи баҳор гирди худ бофтаам,
Худро зи миёни он бурун ёфтаам.
Аз тавба агар тавба кунем, нест аҷаб,
Дар тавба зи тавба рӯй бартофтаем [2, 213 б].*

Бо назардошти он ки дар вожаи баҳор ифодаи шодиву нишот ва хушгузаронии умрро таъкид мекунад ва шоир дар мисраи савуми рубоӣ таркиби «аз тавба тавба кардан»-ро ба қор гирифтааст, гунаи дар нусхаи хаттӣ омада, метавонад мақбултар афтад. Одатан дар шеърҳои классикии мо фасли баҳор ифодаи айёми хушиҳои умр аст, ки инсон ба таъбири Назирӣ «аз тавба кардан тавба мекунад», то зиндагонӣ ба хушӣ сипарӣ намояд.

Дар рубоии дигар мушоҳида мешавад, ки тағйироти матнӣ дар мисраи дувум ба мушоҳида мерасад. Дар нашри ҷопӣ ба ҷои ибораи «лабташнагии мизоч» таъбири «лабташнагии ниёз» омадааст [3, 535]:

*Бечизи эҳтиёҷ аз қӯи ман аст,
Лабташнагии мизоч аз ҷӯи ман аст.
Нозуктарам аз мизочи гул сохта шиқ,
Бегонагӣ офаридаи хӯи ман аст [2, 213 б].*

Ин тағйирот то андозае дар ҳар ду маврид қобили баҳс аст, зеро вожагони «эҳтиёҷ ва ниёз» аз нигоҳи маънӣ ба ҳам қаробат доранд ва дар сурати қабули он навъе такрори маъноӣ ба назар мерасад. Вале дар ҳоли пазируфтани шакли «лабташнагии мизоч» ба мушоҳида мерасад, ки дар мисраи савум ҳам вожаи мазкурро шоир ба қор гирифтааст ва гумон аст, ки як вожа дар як рубоӣ ба қор равад. Аз ин рӯ, дар шакли аввал ҳарчанд то ҷое такрори маъноӣ ба назар мерасад, вале онро метавон ҳамчун таквияти фикр қабул намуд ва гунаи «лабташнагии ниёз»-ро пазируфт.

Тағйироти матнӣ дар рубоии дигар дар истифодаи ду калима яъне «сирр» ва сатрӣ ба мушоҳида мерасад. Дар нусхаи хаттӣ рубоӣ ба ин шакл омадааст:

*Рӯ ҷониби ҳақ аз ҳама сӯ бояд буд,
Дар қӯишиши нафӣ мӯ ба мӯ бояд буд.
Аз баҳри зуҳури ту ниҳон гашта туро,
Дар сирри худу зуҳури ӯ бояд буд [2, 213 а].*

Тавре гуфта шуд, дар мисраи чорум ба ҷои «сирри» «сатри худ» [3,540] омада, ки он ҳам ба маънии пӯшидагӣ дар муқобили зуҳур ба қор рафтааст. Аммо чун рубоӣ ҷанбаи ирфонии бештар дорад, истифодаи сирр ҳамчун истилоҳ мақбултар мебошад.

Ба ишорати тасҳеҳкунандаи китоби «Риёз уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ шакли дигари ин рубоӣ бо радифи «кард» ба ҷои «буд» низ мавҷуд будааст, ки он дар яке аз нусхаҳои хаттӣ ҳамин тазкира ба мушоҳида расидааст [1, 2317]:

*Чун шамъ танат з-оташи маҳфил гарм аст,
Бар дида нишин, ки хонаи дил гарм аст.
Қурбон шавам ин таб таби беморӣ нест,
Гӯё танат аз ҳавои манзил гарм аст [2, 317 а].*

Мисраи савум дар матни чопии мавриди назари мо ба шакли зайл омадааст:
«Курбон шавамат ин таби беморӣ нест» [4, 534].

Ҳаройина шакли дар нусхаи хаттӣ омада равшантар аст, чун дар иртибот ба байти боло возехтар баён шудааст, ки ҳоло ин табе, ки ту дорӣ аз беморӣ нест, балки аз асари хавои гарми манзили ман аст. Аммо дар асл дар ин тағйирот фарқияти зиёде дида намешавад. Ҳамин гуна як тағйироти матнии дигар дар рубоии зер ба мушохида мерасад:

*Аз абр ба киштзор боистатарӣ,
В-аз бо ба навбаҳор шоистатарӣ.
Ҳар шом ман аз фурқати ту хастатарам,
Ҳар субҳ ту аз заҳмати ман растатарӣ [2, 211 б].*

Дар нашри анҷомдодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ мисраи савуми ба шакли «Ҳар шом ман аз фироқи ту хастатарам» 549 омадааст.

Бино ба ишораи таҳиягари Девон мисраи аввали рубоии зерин ба нусхае дигар ба шакли «Селоби сиришкам орзу мерезад» [4, 539] омадааст.

*Селоби сиришкам обру мерезад,
Шуридагиям зи гуфтугӯ мерезад.
Ку зухду кадом тавба, савдои касе,
Май бар сари ман сабу сабӯ мерезад [2, 210 в].*

Ҳарчанд ин муҳаққиқ ҳамин шакли мавриди истифода дар нусхаро зикр намудааст, аммо дар ҳошия гунаи дигари онро сабт кардааст. Бо ин сабаб зарурате пеш меояд, ки ба заминаҳои зикри ин шакл ҳам рӯчӯъ шавад. Албатта, гунаи «обру рехтан» асосан қобили қабул аст, вале бо тақозои шеваи таркибсозии сабки ҳиндӣ шакли «орзу рехтан»-ро низ наметавон сарфи назар кард, чун таркиби «аз селоби сиришк орзу рехтан» метавон ба маънии ба хок рафтани орзуҳое, ки аз дил берун меравад ва амалӣ намешаванд, истифода шавад. Ба таъбири дигар, чун селоби сиришк ҳосили дарду ранҷу азияти инсон аст, он метавон ҳосили ҷомаи амал напӯшидани орзуҳое бошад, ки акнун бо ашк берун меоянд. Дар нусхаи хаттии дигари мавриди истифодаи мо, ки онро Муҳаммадризо Тоҳирӣ низ ба қор гирифтааст, шакли нусхаи хаттии дигар, яъне «обру мерезад» омадааст, ки албатта ин таъбири маъруф аст ва он ба матлаби муаллиф наздиктар бошад.

Дар чараёни муқоисаи ҳамин рубоӣ ва чанд рубоӣҳои дигар ба мушохида расид, ки дар матни анҷомёфта бархе ғалатҳо ҳам ба ҷашм мерасанд. Масалан, дар ҳамин рубоӣ ба ҷои вожаи «сиришк» шакли «сиришг» омадааст ва албатта ин маълум аст, ё шояд шалки қуҳани онро дар нусхае дидаву мусахҳеҳ истифода кардааст ё ин ки иштибоҳи техникӣ рафта, чун дар мутуни нав, махсусан нусхаҳои хаттии асрҳои миёна камтар маврид шакли «сиришг» имкон дорад, ки истифода шавад [4, 539].

Вале як ду мавриди дигар ин гуна иштибоҳот равшантар ба мушохида мерасанд. Дар нусха рубоӣ ба шакли зайл омадааст:

*Ризқам ҳама аз табъи гуҳарсанҷ ояд,
Ганҷем зи ҳар қадам ба по ранҷ ояд.
З-он дам, ки дар ин мазраъа меҳмон гаштам.
Доим сари белам ба сари ганҷ ояд [2, 211б].*

Ҳангоми муқоиса ба матни чопии Девони Назирии Нишопурӣ маълум гардид, ки дар мисраи савум ба ҷои мазраъа, танҳо шакли мазраъ зикр шудааст, ки чунин шакли навишт, метавонад ба вазни рубоӣ низ ҳалал эҷод кунад. Ин дар ҳолест, ки шакли дурусти навишти он дар нусхаи хаттии мавриди истифодаи мо ба ҷашм мерасад.

Таваҷҷуҳ ба шакли навишти рубоии зерин маълум мешавад, ки мисраи савум ба гунаи зайл сабт гардидааст:

*Ҳар шаб зи хаёл дида бебоктар аст,
Ҳар рӯз ба сина завқ ноёбтар аст.
3-ӯ даст, ки лабташина бибозам ҷонро,
3-ин чашма, ки ҳар сабоҳ беобтар аст [4, 535].*

Аммо агар нусхаи хатти мавриди назар назар андозем, маълум мегардад, ки шакли саҳеҳи мисраъ чунин аст:

Зудаст, ки лабташина супорам ҷонро [2, 219 б].

Яъне, фурсати лабташна супоридани ҷон наздик аст. Зохиран ба назар мерасад, ки шояд шакли овардаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ низ ба ин шакл хонда шавад, аммо тарзи мазкури ин мисраъ ба ҳамон сурати дар он боло хондашуда зикр шуда, ки аз нусха фарқ мекунад.

Дар рубоии дигар бошад, ба назар мерасад, ки дар мисраи аввал ҷонишини «ин» изофӣ аст, чун бо мавҷудияти он то ҷое ба вазни мисраъ халал афтадааст:

*Хуш бӯсат бас, ин зулфи дуто бар кӣ задӣ,
Бӯи ту намедиҳад ҷаро? Бар кӣ задӣ
Ин маънии тоза аз чӣ кас дузидӣ,
Ин шеъри ту нест, аз кучо, бар кӣ задӣ [4, 550].*

Нуктаи қобили таъкид он аст, ки ин шакл дар нусхаи хаттӣ низ ба чашм мерасад [2, 214 б]. Таъкиди ин матлаб ба он хотир буд, ки чун нашри анҷомдодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ бар асоси ду нусхаи хаттӣ ва ду нашри анҷомёфта таҳия шудааст ва дар мавриди зарурӣ дар ҳошия тавзеҳоте овардааст, хуб мебуд, ки дар мавриди ин рубоӣ низ нукоте таъкид мекард.

Дар мисраи аввали рубоии зерин дар нашри анҷомёфтаи Девони Назирӣ мавриди истифодаи мо ба ҷои вожаи «гулситон» «булбулон» омадааст:

*Субҳ аст ҳуруши гулситон меояд,
Барҳез ки санг дар фиғон меояд.
Ин номаи мургони чаман пайгомест,
К-аз бедорон ба хуфтагон меояд [2, 210 б].*

Дар асл, ба назари мо ҳар ду шакл қобили қабул аст, ба хотири он ки вақте тамоми чаман лабреси садои булбулон дар субҳ мешавад, гумон меравад, ки тамоми гулситонт ба хурӯш меояд. Ба таъбири дигар, ҳатто навои булбулон тамоми гулситон ба хурӯш меоварад, ки ин тарзи баён хоси сабки ҳиндист. Тасвиркунандаи тазкираи «Риёз -уш-шуаро» низ ба ҳамин шакл авлавият дода, онро зикр намудааст, вале дар ҳошия мавҷудияти гунаи дувумро низ сарфи назар накардааст.

Рубоии дигар дар нусхаи хаттӣ ба шакли зерин оварда шудааст:

*Аз май лабаи оташи тар овард бурун,
Аз об ба ханда шаккар овард бурун.
Хуршед ситора бар мазорам борид,
То аз шаби тор гавҳар овард бурун [2, 216 а].*

Аммо зимни муқоиса бо нашри анҷомёфта дар Эрон маълум шуд, ки мисраи ҷаҳоруми он ба сурати зайл омада:

То аз шабаҳи ёр гуҳар овард бурун [4, 547].

Равшан аст, ки аз шабаҳи ёр гуҳар бурун овардан чандон маънии қобили қабул надорад ва шакли дар нусхаи хаттӣ омада мувофиқи матлаб аст.

Дар мисраи аввали ин рубоӣ бошад дар матни нашри Девон ба ҷои вожаи «амин» «қарин» омадааст [4, 540]:

*Дар қурб ба сад бало амин бояд буд,
Парвонаи хуи оташи бояд буд.
Таслим ба имои назар бояд шуд,
Сар бар кафу ҷон дар остин бояд буд [2, 216 а].*

Дар рубоии дигар бошад, тағироти матнӣ дар мисраи дувум дида шавад:

*Пур мебинам, ки ки бенаво меоям,
Дилканда зи хешу ошно меоям.
Эй кош чу рафта нам надонам, ки кучост,
Медонистам ки аз кучо меоям [2, 219 а].*

Ҳангоми муқоисаи ҳар ду матн маълум шуд, ки мисраи мазкур дар нусхаи ҷопӣ ба шакли зерин омадааст:

«Бегона зи хешу ошно меояд» [4, 547].

Ба назари мо, гунаи дар нусхаи хаттӣ шоиронатар ва мувофиқ ба шеваи сабки ҳиндӣ омадааст, чун шакли дувум маъруф аст. Вожаи «дилканда» чун навъи калимоти мураккаби хоси сабки ҳиндӣ барои таъмини назокати каломӣ шоир бештар таъсир гузоштааст.

Дар рубоии зайл дар мисраи аввал ба ҷои ибораи «оташ зи миёни санг «Аҳлӣ зи миён санг» омадааст [4, 539]:

*Оҳан зи миёни санг берун ояд,
В-он ҳам ба ҳазор ранг берун ояд.
Як зарра сафоӣ дил агар рост шавад,
Аз зери ҳазор занг берун ояд [2, 219 а].*

Дар нусхаи хаттӣ дигари мавриди истифодаи мо низ шакли дар Девон омада мазкур аст ва маълум аст, ки Муҳаммадризо Тохирӣ аз он низ истифода кардааст [3,118]. (Ба назари мо, вобаста ба он дар рубоӣ вожагони сафо, занг истифода шудааст ва дар гузашта оинаи оҳангиро аз санг таҳия мекардаанд, ин шакл мақбултар аст. Ҳамзамон, мисраи савуми ин рубоӣ дар нашр ба шакли «Як зарра сафоӣ дил агар ёфт шавад» омадааст.

Рубоии дигари Назирӣ бошад дар нусхаи хаттӣ мавриди истифода чунин шакл дорад:

*Кам чу, ки ба қимат аст сармои ман,
Биниши ки ба таҳ наҷфӣ аз пояи ман.
Оҳиста, ки роҳ булаҷаб торик аст,
Дӯше нахурӣ дар равиши сояи ман [2, 219 а].*

Тағйироте, ки ба назар мерасад, дар мисраи савуми он ҷой дорад, яъне ба ҷои калимаи «торик» дар нашри мавриди истифода борик аст.

«Оҳиста, ки роҳ булаҷаб борик аст [4, 546].

Маълум аст, ки дар ҳар ду маврид мантиқи сухани шоир ҳалал намеёбад, аммо бо назардошти он ки дар мисраи чорум ибораи «равиши соя» ба қор рафтааст, ба эҳтимоли зиёд қабули гунаи роҳи торик ба мақсад наздиктар мебошад.

Рубоии дигари Назирӣ Нишопурӣ дар нусхаи хаттӣ ин шаклро дорост:

*Оташ шаваму заҳмати ҷонон нашавам,
Парвонаи шамъам мағаси хон нашавам.
Чун хандаи соқӣ газаки мағсонам,
Чуз бар ҷигари қабоб меҳмон нашавам [2, 218 а]*

Ягона фарқияте, ки дар мушоҳида мерасад, дар мисраи аввали он дида мешавад, ки дар нашри анҷомёфта шакли «Оташ хураму...» омадааст [4, 545]. «Шакли оташ шаваму»...-ро аз он ҷиҳат метавон қабул намуд, ки тарзи ифода дар он хеле мувофиқ мегардад, зеро таъкиди шоир бар он ҳаст, ки агар оташ шавам ҳам заҳмати ҷонон намешавам. Ба эҳтимоли зиёд бо назардошти он ки дар мисраи дувум «парвонаи шамъ» омада, шакли «оташ хураму»-ро ҳам дар нусхаҳо дучор меоем, ки онро тасҳеҳкунандаи Девон истифода намудааст. Дар нашри анҷомёфта рубоии дигар ба чунин шакл омадааст:

*Кай шанбеи ман ба шодмонӣ бархост,
Ё ҷумъаи ман базми нишоте орош.
Хубест, ки айём барафтад, варна,
То шанбеу ҷумъа ҳаст, ин гам бархост [4, 534].*

Аммо ҳангоми муқоиса бо нусхаи хаттии дар ихтиёрбуда маълум шуд, ки дар мисраи чоруми рубоӣ ғалате дар нашри мазкур ҷой дорад, зеро шакли саҳеҳи мисраъ чунин аст:

То шанбеву ҷумъа ҳаст, ин ғам барҷост.

Ба эҳтимоли зиёд, шояд дар нашри мазкур ғалати ҷопӣ рафта бошад, ки ба ҷои «барҷост» дар мисраи чорум такроран «бархост» омадааст. Чун зимни муқоиса бо нусхаи мавриди истифодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ маълум мешавад, ки он ҷо низ шакли дурусти ин мисраъ ба кор рафтааст [3,116].

Дар тазкираи «Маҷмаъ-ул-нафоис»-и Орзу мисраи байти аввал ба шакли зайл дучор мешавад ва маълум мешавад, ки ҷузъи дувуми мисраъҳо иваз шудааст, яъне шодмонӣ бархост ба мисраи дувум гузашта, базми нишот ба мисраи аввал рафтааст.

Кай шанбеи ман базми нишоте орост,

Ё ҷумъаи ман ба шодмонӣ бархост.

Хуб аст, ки айё барафтад зи миён,

То ҷумлаву шанбе аст, ин ғам барҷост [5, 1626].

Дар рубоии дигар маълум мешавад, ки ҳангоми хониш шояд иштибоҳе сар зада бошад, чун дар навишти форсӣ ҳарфҳои «х» ва «ҷ» танҳо бо аломат фарқ мекунанд ва нуктаи дувум он аст, ки имкон надорад, ки Назирии Нишопурӣ дар як рубоӣ ду маротиба вожаи «бархост»-ро дар мақоми кофия оварад. Аз нигоҳи мантиқ ҳам таъкиди шоир дар он маврид дуруст мешавад, ки агар ин ҷо «барҷост» хонда шавад, чунин маънӣ ҳосил мегардад, ки то ҷумлаву шанбе ҳаст ин ғам боқӣ мемонад.

Рубоии дигар, ки дар аксари нусхаҳои хаттии дастрас ба унвони аввалин рубоӣ дар бахши рубоиёт ҷой гирифтааст, дар нусхаи дар ихтиёри мо қарордошта ба шакли зайл омадааст:

Эй аз ту суварнигор ҳар ҷо кӯре,

Зеб аз ту диҳад ба орият ҳар уре.

Ҳар кас масале ба ақли худ меорад,

Наврӯздеҳасту рустое суре [2, 209 б].

Ҳангоми муқоисаи ин гунаи рубоӣ ба нусхаи дигари хаттӣ маълум шуд, ки мисраи чаҳорум дар ин нусха ба ин шакл омадааст:

Наврӯз деҳасту рустоеву суре [3, 115].

Дар нашри Девон бошад шакли зерин ба ҷаш мерасад.

Наврӯз деҳасту рустоеву суре.

Истикболи гунаи дар нусхаи мавриди назари мо ба шакли «Наврӯз деҳасту рустое суре» аз он ҷиҳат нисбатан мақбул аст ки ин ҷо агар Наврӯзро аз деҳ ҷудо нависем, онҳо такрори ду вожаи муродиф ҳосил мешавад, яъне деҳа ва русто. Аз ин лиҳоз, ин ҷо «наврӯздеҳ» дар якҷоягӣ ба маънии наврӯзиядиҳӣ ё додани ҳаядҳои наврӯзӣ фаҳмида мешавад ва он гоҳ мисраъ чунин маънӣ касб мекунад, ки Наврӯзиядиҳие ҳасту рустоеву суре.

Аз баҳсу баррасии матншиносии рубоиёти Назирии Нишопурӣ маълум мешавад, ки ҳарчанд то кунун дар намунаҳои аз осори шоир дар маҷаллаҳои Тоҷикистон ба нашр расидаанд, вале то ба ҳол матни Девони шоир ҷоп нашудааст. Бо он ки Девони Назирии Нишопурӣ ду маротиба дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва як маротиба дар Ҷумҳурии Ислонии Покистон ба ҷоп расидаанд, вале ҳанӯз нуктаҳои зиёди марбут ба матншиносии осори вай аз ҷумла рубоиёташ мавҷуданд, ки таҳқиқоти бештареро дар ин замина тақозо доранд. Дар заминаи анҷоми пажӯҳиш дар робита ба матншиносии рубоиёти шоир бар асоси истифодаи нусхаи хаттии мавҷуд дар Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон чунин натиҷаҳо ҳосил мешаванд:

1. Ҳарчанд ин нусха баъд аз 20 соли вафоти шоир китобат шудааст, аммо маълум мешавад, ки соли мактуб шудани он ба замони зиндагонии суханвар рост меояд ва аз ин нигоҳ аҳамияти муҳим касб мекунад.

2. Дар нусха чанд намунаҳое аз рубоиёти шоир пайдо шуданд, ки дар нусхаҳои дигар мавҷуд нестанд ва аз ин ҷиҳат ин нусха дорои аҳамияти муҳим барои анҷоми кори таҳияи матни ашъори шоир мебошад. Дар навбати аввал маълум аст, ки ноширони Девони шоир аз мавҷудияти ин нусха иттилоъ надоштаанд.

3. Дар баробари ин, дар ин нусха бархе аз гунаҳои саҳеҳи рубоиёти шоир ҷой доранд ва маълум мешавад, ки қотиби нусха аз назокати сабки ҳиндӣ бархурдор буда, дар ҷараёни китобати девон ба вежагиҳои ин сабки адаби ва тарзи сухани шоир эътибори махсус додааст.

4. Ҳарчанд ягона нусхае аз Девони Назирии Нишопурӣ дар Ҷумҳурии Исломии Эрон аз ҷониби Муҳаммадризо Тоҳирӣ бар асоси ду нусхаи хаттӣ ва ду нусхаи ҷопӣ таҳия ва нашр шудааст, аммо баррасии қиёсии он бо нусхаи хаттии дар ихтиёри мо қароргирифта маълум намуд, ки ҳанӯз мо онро наметавонем дар навбати аввал матни комили Девони шоир ё ҳатто қуллиёти вай унвон кунем. Аз сӯи дигар, мушкилот ва муаммоҳои аз баррасии қиёсии ин нашр ва нусхаву баъзе тазкираҳо ба миён омада, маълум месозад, ки зарурати тасҳеҳ ва нашри матни комил ва илмӣ-интиқодии Қуллиёти Назирии Нишопурӣ дар ҳамаи кишварҳои форсиабон, аз ҷумла Тоҷикистону Афғонистон, Эрон, Покистон, Ҳиндустон мавҷуд аст ва ҳанӯз нусхаҳои фаровоне мисли ин нусхаи мавриди истифодаи мо мавҷуданд, ки баробари истифодаи нашудан интизори тасҳеҳ, таҳқиқ ва омӯзишу муаррифианд.

Пайнавишт:

1. *Догистонӣ, Вола, Алиқулихон ибни Муҳаммадалӣ Риёз-уш-шуаро. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ноҷии Насрободӣ. Ҷ.4. -Техрон, Асотир, 1384.*
2. *Нишопурӣ, Назирӣ. Қуллиёт. Нусхаи хаттии Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, таҳти шумораи 823.-321 с.*
3. *Нишопурӣ, Назирӣ. Девон. Нусхаи хаттии Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Исломи, таҳти шумораи 90209.*
4. *Нишопурӣ, Назирӣ. Девон. Тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Тоҳирӣ.- Техрон: Нигоҳ, 1389.- 672 с.*
5. *Орзу, Сирочуддин Алихон. Маҷма-ун-нафоис. - Ҷ.3 / Ба қӯшиши доктор Муҳаммад Сарфароз Зафар. – Исломобод, 2006. – С. 1346-1348.*
6. *Ҳиравӣ, Фаҳрӣ. Девони газалиёт. Муаллифи нешугуфтор ва таҳиякунанда Саидхоҷа Ализода. Душанбе: - Дониш, 2020. -183 с.*

Reference Literature:

1. *Doghisoni, Vola.; Alikulikhon ibni Muhammadali. "Riyoz-ush-shuaro". Introduction, recension, exploration by Muhsin Nadji Nasrobodi. – V.4. – Tehran: Folk Creation Productions (Legends, Myths, Fables) (Asotir), 1384 hijra.*
2. *Naziri, Nishopuri. Compositions. Divan. Manuscript Kept in the Centre of Written Heritage under the Auspices of the Academy of Sciences of Tajikistan. #823. – 321 pp.*
3. *Naziri, Nishopuri. Divan. Manuscript Kept in the Library of Islam Council under the Auspices of Majlis. #90209.*
4. *Naziri, Nishopuri. Compositions. Divan. Editorship and commentaries by Muhammadrizo Tohiri. – Tehran: Outlook, 1389 hijra. – 672 pp.*
5. *Orzu, Sirojuddin Alikhon. Collection of Compositions. – V.3 // Under the editorship of Dr. Muhammad Sarfaroj Zafar. – Islamabad, 2006. – pp. 1346 – 1348.*
6. *Hiravi, Fakhri. Divan of Ghazals. Preface and Recension by Saidkhodja Alizoda. – Dushanbe: Knowledge, 2020. – 183 pp.*